गुणस्तरीय शिक्षा विकासमा विद्यालय व्यवस्थापनको भूमिका

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय शैक्षिक योजना तथा
व्यवस्थापन विषय स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोश्रो वर्षको
आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको निम्ति प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
दुर्गाराज खत्री
एम.एड. द्वितीय वर्ष
त्रि. वि. दर्ता नं. : २२५५४/८८
परीक्षा रोल नं. : २१४००२४/२०६४
क्याम्पस रोल नं. : ११४/२०६३-०६४

प्रस्तुत
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
इन्द्रपुर, मोरङ्ग
असार, २०६८

सिफारिस- पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, सुकुनाबहुमुखी क्याम्पस, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीयवर्षका शोधकर्ता दुर्गाराज खत्रीले तयार गर्नुभएको "**गुणस्तरीय शिक्षा विकासमा विद्यालय व्यवस्थापनको भूमिका**" शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । निजवाट तयार पारिएको यस अध्ययनवाट म सन्तुष्ट छु र यसको मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

उप. प्रा लक्ष्मी कुमार श्रेष्ठ

(**शोध निर्देशक**)

मितिः २०६८/०३/१२

स्वीकृति- पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तहका शोधकर्ता दुर्गाराज खत्री द्वारा प्रस्तुत **"गुणस्तरीय शिक्षा विकासमा विद्यालय व्यवस्थापनको भूमिका"** शीर्षकको यो शोधपत्र मूल्याङ्कनको लागि स्वीकार गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

उप प्रा.श्री लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ शोध निर्देशक	वभागीय प्रमुख	....
उप. प्रा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल शोध सदस्य		....
प्रा.डा.	वाह्य परीक्षक	....

मिति :

कृतज्ञता ज्ञापन

यो शोधपत्र शिक्षा शास्त्र सकांय शैक्षिक योजना तथा व्यबस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक आबश्यकता परिपूर्ति गर्नका लागि तयार गरिएको हो । यो शोधपत्र तयार गर्न छनौटमा परेका संस्थागत र सामुदायिक विद्यालयमा प्रत्यक्ष उपस्थित भई गुणस्तरीय शिक्षा विकासमा विद्यालय व्यबस्थापनको भूमिकालाई प्रष्ट्याउन सक्दो प्रयास गरिएको छ ।

यो शोधकार्यलाई सफल वनाउनका लागि आफ्नो व्यस्तताको बाबजुद शोधपत्रको शुरुदेखि अन्त्यसम्म निरन्तर सहयोग, निर्देशन र प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने शोध निर्देशक श्री लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यसैगरी श्री सुकुना बहुमुखी क्याम्पसमा शिक्षा योजना तथा व्यबस्थापन तहमा अध्यापनरत सम्पूर्ण गुरुहरूले यस शोध अध्ययनका लागि अमूल्य सल्लाह र सुझाब प्रदान गर्नु भएकोमा उहाँहरू प्रति पनि हार्दिक धन्यबाद ज्ञापन गर्दछु ।

यस शोधकार्यका लागि तथ्याङ्क र सूचनाहरू उपलव्ध गराई सहयोग गर्नुहुने सम्बन्धित विद्यालयका प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष, शिक्षक, अभिभावक, विद्यार्थी, शिक्षक कर्मचारीहरूलाई पनि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहान्छु । जसको सहयोग विना यो कार्य सम्भव थिएन । साथै मेरो अध्ययन र शोधकार्यमा हौसला र प्रेरणा प्रदान गरी यस अबस्थामा पुऱ्याउनको लागि उत्प्रेरित गर्ने मेरी धर्म पत्नी धनमाया दाहाल (खत्री) छोराहरू सागर, सौरभ र सैलेन्द्र खत्रीलाई हृदय देखिनै आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा कम्प्युटर टाईप गरी सहयोग गर्नुहुने माईक्रोटेक कम्प्युटर इन्ष्टीच्यूटका श्री अशोक कर्णज्यूलाई पनि हार्दिक धन्यवाद दिदै यो शोध पत्र यस विषयसंग सम्बन्धित सबै व्यक्तिहरूको लागि उपयोगी हुनेछ भन्ने पूर्ण विश्वास लिएको छु ।

मिति २०६८ ।०३।१२

शोधकर्ता

दुर्गाराज खत्री

शोधसार

“गुणस्तरीय शिक्षा विकासमा विद्यालय व्यवस्थापनको भूमिका” शीर्षक राखेर गरिएको यो शोधकार्यको मुख्य उद्देश्य गुणस्तरीय शिक्षा विकासमा विद्यालय व्यवस्थापनले खेल्ने भूमिका पहिचान गर्नु रहेको छ । यस्ता उद्देश्यहरू पूरा गर्नका लागि विद्यालय व्यवस्थापनसंग सम्बन्धित सरोकारवालाहरुसंगको छलफल, अन्तरक्रिया र प्रश्नावलीबाट प्राप्त नतिजालाई व्याख्यात्मक शैलीमा प्रस्तुत गरिएको छ । विश्लेषण तथा व्याख्याका लागि तालिकाको प्रयोग गरी गुणात्मक विधि अपनाइएको छ ।

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयले विद्यालयको सर्वपक्षीय सुधार गर्नका लागि शैक्षिक व्यवस्थापन, आर्थिक आर्थिक, शिक्षक-कर्मचारी व्यवस्थापन, विद्यार्थी ब्यवस्थापन पुस्तकालय व्यवस्थापन, खेलमैदानको व्यवस्थपन जस्ता पक्षहरूको व्यापक मूल्याङ्कन र विश्लेषण गर्न विद्यालयका प्र.अ.-४, शिक्षक शिक्षिकाहरू-८, अभिभावकहरू-४ विद्यार्थीहरू-८ र विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षहरू ४ जनासँग प्रश्नावली भराई र ती पक्षसँग गुणस्तरीय शिक्षाको विकास कसरी गर्न सकिन्छ भन्ने विषयमा बेलाबेलामा अन्तर्क्रिया र छलफल समेत गरिएको छ । यो शोध अध्ययनको लागि प्राथमिक तथ्याङ्कको स्रोतको रुपमा प्रश्नावली, अन्तरवार्ता प्रश्नावली र अवलोकन फारमको प्रयोग गरिएको छ साथै आवश्यक विद्यालयका विभिन्न अभिलेखहरूलाई द्वितीय तथ्याङ्कको स्रोतको रुपमा प्रयोग गरिएको छ ।

यसरी व्याख्या विश्लेषण गर्दा सामुदायिक विद्यालयहरूको भन्दा संस्थागत विद्यालयको पढाइको स्तर राम्रो भएको पाईयो । सामुदायिक विद्यालयमा शिक्षकहरूको दक्षता, शिक्षकहरूलाई उपलब्ध गराईएको सेवा र सुविधा साथै शिक्षकहरूलाई तालिम सुविधा राम्रो भएता पनि शिक्षाको गुणस्तर संस्थागत विद्यालयको नै राम्रो भएको पाइयो ।

समाजका उच्च वर्ग, मध्यम वर्ग, स्वयं सामुदायिक विद्यालयमा पठनपाठन गर्ने शिक्षक शिक्षिकाहरूका बालबालिकाहरूलाई पनि संस्थागत विद्यालयमा नै पढाउन भर्ना गरिएकोले सामुदायिक विद्यालयको गुणस्तर शंकाको घेरामा परेको पाइयो ।

अतः गुणस्तरीय शिक्षा विकास गर्न विद्यालयसंग सम्बन्धित सबै भौतिक पक्ष र मानवीय पक्षमा आमूल सुधार गरी अगाडि बढ्नु पर्ने कुरा यस शोध अध्ययनबाट पत्ता लाग्यो ।

विषय सूची

क.सं.	पेज नं.
सिफारिस -पत्र	i
स्वीकृति -पत्र	ii
कृतज्ञता ज्ञापन	iii
शोधसार	iv
विषय सूची	vi
तालिका सूची	viii
संक्षिप्त शब्दावली सूची	ix

परिच्छेद एक : परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	७
१.३ अध्ययनको औचित्य	८
१.४अध्ययनको उद्धेश्य	९
१.५अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	९
१.६ अध्ययनका परिसिमाहरू	९
१.७ अध्ययनमा प्रयोग भएका शब्दावलीहरूको परिभाषा	१०

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	११
२.२. अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	१५
२.३ शैक्षिक उपादेयता	१७

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धान ढाँचा	१९
३.२ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया	१९
.२.१ जनसंख्या	२०
३.२.२ नमूनाको आकार	२०
३.२.३ नमूना छनौट विधि	२१

३.२.४ नमूना छनौटको आधार २२

३.३ तथ्याङ्क संकलनका साधानहरू २२

३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोतहरू २२

परिच्छेद चार : तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

४.१ गुणस्तरीय शिक्षा विकासमा विद्यालय व्यवस्थापनले खेल्ने भूमिका २३

४.१.१ विद्यालयमा भौतिक व्यवस्थापनको अवस्था २३

४.१.२ विद्यालयहरूमा शैक्षिक व्यवस्थापनको अवस्था २५

४.१.३ विद्यालयको शैक्षिक उपलब्धि २७

४.१.४ विद्यालयमा शिक्षक र कर्मचारीको व्यवस्थापन २७

४.१.५ विद्यालय समुदाय सम्बन्ध २९

४.१.६ विद्यार्थी व्यवस्थापनको अवस्था ३०

४.२ सामुदायिक विद्यालय र संस्थागत विद्यालयको व्यवस्थापनमा देखिएका समस्याहरू ३२

४.२.१ विद्यालयमा भौतिक व्यवसथापनको समस्या ३२

४.२.२ विद्यालयहरूको शैक्षिक व्यवस्थापनमा समस्या ३३

४.२.३ विद्यालयमा आर्थिक व्यवस्थापनको समस्या ३४

४.२.४ विद्यालयको प्रशासनिक व्यवस्थापनको समस्या ३४

४.३. गुणस्तरीय शिक्षा विकासका लागि अपनाउनु पर्ने सुधारका उपायहरू ३५

४.३.१ गुणस्तरीय शिक्षा विकासका लागि विद्यालयका प्र.अ.हरूको अभिमत र सुझावहरू ३६

परिच्छेद पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष, सुझाबहरू

५.१ प्राप्तिहरू ३८

५.२ निष्कर्षहरू ४१

५.३ सुझावहरू ४२

सन्दर्भग्रन्थ सूची ४५

अनुसूचीहरू A-I

तालिका सूची

पेज नं.

क.सं.

तालिका नं. १ नमुनाको अकार १९

तालिका नं. २ विद्यालयको भवन संख्या र अवस्था २३

तालिका नं. ३ एस.एल.सी परीक्षाको शैक्षिक उपलब्धि २५

तालिका नं. ४ विद्यालयको शिक्षक विद्यार्थी अनुपात २७

तालिका नं. ५ २०६७ सालको विद्यार्थी विवरण ३०

तालिका नं. ६ विद्यालयको भौतिक अवस्था ३१

तालिका नं. ७ विद्यालयको शैक्षिक अवस्था ३२

तालिका नं ८ प्रशासनिक प्रमुखको नम थर पद र योग्यता ३३

संक्षिप्त शब्दावली

उ.रा.शि.आ.	: उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग
एम.एड.	: मास्टर्स अफ एजुकेशन
गा.वि.स.	: गाउँ विकास समिति
जि.शि.का.	: जिल्ला शिक्षा कार्यालय
प्र.अ.	: प्रधानाध्यापक
मा.वि.	: माध्यमिक विद्यालय
नि.मा.बि	: निम्न माध्यमिक विद्यालय
प्रा.वि.	: प्राथमिक विद्यालय
रा.शि.आ.	: राष्ट्रिय शिक्षा आयोग
वि.ब्य.स.	: विद्यालय ब्यवस्थापन समिति
त्रि.वि.	: त्रिभुवन विश्वविद्यालय
एस.आई.पि.	: स्कूल ईम्प्रुभमेन्ट प्लान
एस.एल.सी.	: स्कूल लिभिङ्ग सर्टिफिकेट
वि.सं.	: विक्रम सम्बत्
उ.मा.वि.	: उच्च माध्यमिक विद्यालय
एफ.एम.	: फ्रिक्वेन्सी मोडुलेट
वि.नि.	: विद्यालय निरीक्षक
PABSON	: Private And Borading School Organization in Nepal
UNESCO	: United Nations Educational Scientific and Cultural Organization
PODC	: Planning, Organizing Directing and Controling
CDC	: Curriculam Developmaent Center